

שער לאפריקה? הזדמנויות כלכליות ביחסי ישראל-

מרוקו

מור לינק | 25 במאי, 2022 | גיליון 1604

צרכיה של מרוקו בפיתוח, לצד שאיפתן של חברות ישראליות לפעול מעבר לשוק המקומי, הופכים את שיתוף הפעולה בין המדינות לכזה שיכול להועיל לשתייהן במישור הכלכלי והמדיני כאחד ואף לקידום האינטרסים שלהן מול מדינות מערב ומרכז אפריקה.

בתום "פסגת הנגב" שהתקיימה בסוף מארס, הכריזו המדינות המשתתפות – איחוד האמירויות, בחריין, מרוקו, ישראל וארצות הברית – על כוונתן לכנס מפגש דומה פעם או פעמיים בשנה בערים מדבריות, כסמל לתחומים המעסיקים כיום את מדינות האזור, ולכולם משמעות כלכלית: אתגר ההתאוששות ממשבר הקורונה, ההתמודדות עם משבר האקלים והמחסור במים, ולנוכח המלחמה באוקראינה – משבר מזון ומשבר אנרגטי. בתום הפסגה אמר שר החוץ המרוקני, נאסר בוריטה, כי על המדינות "ליצור דינמיקה חדשה ולנקוט צעדים קונקרטיים שעמי האזור כולו יחשו". ואכן, לממד הביטחוני ביחסי ישראל ומרוקו חשיבות אסטרטגית, כפי שמעיד הסכם שיתוף הפעולה הביטחוני שחתמו המדינות. ובנוסף, פיתוח קשרים כלכליים הוא אינטרס הדדי מובהק של שתי המדינות, מה גם שלקשרים אלה נודע גם פוטנציאל מדיני לא מבוטל.

מרוקו מסווגת על ידי הבנק העולמי ככלכלה בעלת הכנסה בינונית-נמוכה. לפי נתוני [Trading Economics](#) לשנת 2020, היא מייצאת בעיקר ציוד חשמלי ואלקטרוני, רכבים, דשנים, פירות, ירקות, אגוזים ולבוש, וכן שירותי תיירות ותחבורה. מרוקו מייבאת בעיקר דלקים, ציוד תעשייתי, חשמלי ואלקטרוני, רכבים ודגנים ובנוסף שירותי תחבורה, שירותים טכניים ושירותים שמספקים גופים ממשלתיים.

אף כי אירופה מהווה שותפת סחר חשובה של מרוקו וישראל כאחת, יעדי הייצוא והסחורות המיוצאות משתי המדינות לאירופה אינם זהים. לפי נתוני משרד הכלכלה והתעשייה לשנת 2020, ייצוא הסחורות מישראל לאירופה הסתכם ב-13.8 מיליארד דולר (36 אחוזים מהייצוא) והגיע בעיקר לבריטניה, הולנד, גרמניה, צרפת ובלגיה. עיקר הסחורות המיוצאות היה כימיקלים, מיכון חשמלי ומכני, גומי, פלסטיק ומכשור רפואי ואופטי. לפי נתוני [Trading Economics](#), ייצוא הסחורות ממרוקו לאירופה עמד על 18.9 מיליארד דולר ב-2020 (69 אחוזים מהייצוא). היעדים העיקריים היו ספרד וצרפת ועיקר הסחורות המיוצאות היה ציוד חשמלי, ציוד תחבורה, מוצרי מזון וחקלאות וביגוד וטקסטיל.

הסחר בין ישראל למרוקו מאז חידוש היחסים בין המדינות בדצמבר 2020 צמח במידה ניכרת. לפי נתוני הלמ"ס, עלה הייצוא מישראל למרוקו מכ-3.9 מיליון דולר ב-2019 לכ-30 מיליון דולר ב-2021. ואולם, אף כי מכון הייצוא מעריך את פוטנציאל הייצוא השנתי מישראל למרוקו בכ-250 מיליון דולר, מדובר בשבריר אחוז בהשוואה לסך הייצוא של ישראל, שהסתכם בשנת 2021 בכ-143 מיליארד דולר, לפי נתוני משרד הכלכלה והתעשייה. מבחינת פוטנציאל כלכלי, מלבד שירותי תיירות שישראל יכולה לייבא ממרוקו, לנוכח העניין הרב של ישראלים בביקור במדינה זו, פוטנציאל ייבוא נוסף הוא כלי רכב. בעשור האחרון, עם כניסתן של חברות זרות למדינה, התרחבה תעשיית הרכב במרוקו וייצוא הרכבים הגיע ב-2020 לכ-8.5 מיליארד דולר לפי נתוני משרד התעשייה והמסחר המרוקני. במקביל, הביקוש הישראלי לכלי רכב ממשיך לגדול: בין 2020 ל-2021 חל גידול של 24.9 אחוזים בייבוא הרכבים לישראל (לפי נתוני הלמ"ס). לעומת זאת, פוטנציאל ייבוא עיקרי של מרוקו מישראל הוא תיירות וטכנולוגיות מתקדמות, בייחוד בתחומי חקלאות, מים ואנרגיות מתחדשות.

שיתוף הפעולה הכלכלי בין המדינות עשוי אף לתרום לאינטרסים שלהן מול מדינות אפריקה. מרוקו משקיעה מאמצים בטיפול קשריה עם אפריקה, כפי שניתן ללמוד מעשרות הביקורים שערך המלך מוחמד השישי ביבשת בעשרים השנים האחרונות ומחזרת מרוקו לאיחוד האפריקני לפני כחמש שנים, לאחר שפרשה ממנו ב-1984. למאמצים דיפלומטיים אלה פן כלכלי: אף כי ב-2020 רק 7.7 אחוזים מהייצוא המרוקני הגיע לאפריקה (לפי נתוני **Trading Economics**), היא מעוניינת להגדילו ולהפוך להאב כלכלי ביבשת. לשם כך חתמה על עשרות הסכמים כלכליים עם מדינות באפריקה. פוטנציאל הסחר של מרוקו עם היבשת משמעותי, גם אם לא בטווח המיידי, בייחוד נוכח הסכם אזור הסחר החופשי של האיחוד האפריקאי (**AfCFTA**). ההסכם נכנס לתוקף בינואר אשתקד ופוטנציאל הייצוא של מרוקו כחלק ממנו מוערך על ידי [UNCTAD](#) ב-130 מיליון דולר.

הטמעת טכנולוגיות וידע ישראליים, בעיקר בתחומי חקלאות, תוכל לאפשר למרוקו להציגם בהמשך בפני מדינות אפריקה, וכך לסייע לה לשחק תפקיד משמעותי בפיתוח אפריקה – שאיפה שניכרת, למשל, ב**תוכניות הפיתוח** הלאומיות והאזוריות של מרוקו.

עבור ישראל, חיזוק היחסים הכלכליים עם מרוקו יכול להוות פתיחת שער לאפריקה, בייחוד למדינות שעמן אין לה קשרים דיפלומטיים, תוך הסתמכות על הניסיון והתשתיות המרוקניים. בשנים האחרונות מפתחת מרוקו תשתית פיננסית ועסקית באפריקה שמדרום לסהרה, בעיקר במדינות הפרנקופוניות במערב ובמרכז היבשת, הניכרת בפעילות הבנקים המרוקניים במדינות אלה ובקישוריות התעבורתית הגבוהה בין לבין מרוקו. וכך, במקביל לפוטנציאל הכלכלי שבייצוא לשווקים שכיום אין לישראל גישה אליהם, קיים גם פוטנציאל מדיני בדמות חיזוק הקשרים עם מדינות באפריקה, שעשוי להועיל לישראל בפורומים בינלאומיים ובפרט בהצבעות בעצרת הכללית ומועצת הביטחון של האו"ם.

אפיקי שיתוף פעולה מבטיחים

לפי הערכות בכירי המגזר העסקי בשתי המדינות, תחומים בעלי פוטנציאל לשיתופי פעולה בין ישראל למרוקו כוללים תיירות, בריאות, תעשייה, חקלאות, מים ואנרגיות מתחדשות, כאשר שלושת התחומים האחרונים רלוונטיים מתמיד על רקע מגפת הקורונה, המלחמה באוקראינה ומשבר האקלים. כך, בוועידת עסקים שנערכה בתל אביב בשלהי מארס, בה נכחו בכירי המגזר העסקי והתעשייתי של שתי המדינות, צוינו תחומים אלה כבעלי פוטנציאל גבוה במיוחד.

המגזר החקלאי מרכזי ביותר בכלכלת מרוקו. חשיבותו נובעת מהיותו אחד המעסיקים הגדולים במדינה (כשליש מכוח העבודה מועסק בחקלאות) וענף ייצוא משמעותי (כ-20 אחוזים מהייצוא וכ-12 אחוזים מהתוצר המקומי). ואולם, המגזר החקלאי גם פגיע ביותר בשל חשיפה לתנאי האקלים והוא סובל מפריון נמוך, המשתקף בפער בין חלקה של החקלאות בתעסוקה ובתוצר. חלק ניכר מהחקלאות במרוקו נותר מסורתי והמדינה שמה לה למטרה להפוך ענף זה למתועש ופרודוקטיבי. הפריון הנמוך בחקלאות משתקף בנתוני הבנק העולמי לשנת 2019, שלפיהם הערך הנוסף על כל עובד (added value per worker) הוא הנמוך ביותר בהשוואה למדינות האזור.

הפוטנציאל לשיתופי פעולה בתחום החקלאות מתרכז בעיקר בייצוא והטמעת ידע וטכנולוגיה מישראל. בעשור האחרון צמח ענף הטכנולוגיה החקלאית בישראל במידה משמעותית, וגברה הפניית פעילותו לזירה הבינלאומית. הייצוא בענף (ללא דשנים וכימיקלים) גדל בעקביות לסך של 1.9 מיליארד דולר בשנת 2019, לפי נתוני מכון הייצוא. גם חברות אגרוטק ישראליות מתפתחות בקצב מהיר בשנים האחרונות ומפתחות טכנולוגיות במגוון תחומים רחב, שכוללים, לפי נתוני [Startup Nation Central](#), השקיה, טיפול במים לחקלאות, חממות, תעשיית מוצרי החלב וחקלאות ימית. שאיפת מרוקו לפתח את המגזר החקלאי, גם כדי לספק לאזרחיה ביטחון תזונתי, יכול להיות בסיס לשיתופי פעולה מפרים בין הצדדים.

תחום מבטיח נוסף לשיתוף פעולה הוא אנרגיות מתחדשות. לפי נתוני משרד האנרגיה המרוקני, מרוקו מייבאת כ-90 אחוזים מצורכי האנרגיה שלה. במטרה להקטין את התלות בייבוא משקיעה מרוקו מאמצים בהגדלת ייצור אנרגיה מתחדשת, ומאמצים אלה נושאים פרי: נכון לשנת 2020 היוותה אנרגיה מתחדשת כ-37 אחוזים מסך קיבולת הייצור, ונראה שהמדינה בדרך הנכונה לעמוד בעד שהציבה הממשלה לשנת - 52 אחוזים מסך קיבולת הייצור.

לפי נתוני [Startup Nation Central](#), פועלות בישראל למעלה ממאה חברות בתחום טכנולוגיות אנרגיה, שלהן שאיפות לפרוץ מחוץ לשוק המקומי. יישום טכנולוגיות ישראליות בכל שלביה של הפקת האנרגיות המתחדשות יכול להגביר את התחרותיות בתחום זה במרוקו, להוזיל עלויות ולהגדיל את הייצור, הצריכה והייצוא – בייחוד לאירופה. ניצנים ראשונים לשיתוף פעולה נרשמו במארס האחרון, אז רכשה חברת מרום אנרגיה הישראלית 30 אחוזים ממניותיה של חברת האנרגיה המתחדשת המרוקנית גאיה אנרג'י, הפועלת במספר מדינות באפריקה ובשותפות עם ה-IFC שבקבוצת הבנק העולמי, תמורת סכום המוערך ב-70 – 80 מיליון שקל.

כך קנתה לה החברה הישראלית דריסת רגל בתחום האנרגיות המתחדשות במרוקו, שנהנה מפוטנציאל גבוה בזכות שטחים בשפע ותנאי אקלים מתאימים.

המלצות מדיניות

צרכיה של מרוקו בפיתוח ומודרניזציה של תשתיות חקלאות, מים ואנרגיה, לצד סביבת עסקים טובה יחסית ומיקומה הגאוגרפי בצומת שבין אפריקה לאירופה, הופכים את שיתוף הפעולה בין מרוקו לישראל לאטרקטיבי ובעל פוטנציאל כלכלי ומדיני. שיתוף פעולה זה אף יכול לתרום לאינטרסים של שתי המדינות ביחסיהן הכלכליים והמדיניים עם מדינות מערב ומרכז אפריקה.

על מנת לקדם את שיתופי הפעולה, על ישראל לפעול בשלושה אופנים: ראשית, להמשיך להרחיב את התשתית הרגולטורית של היחסים הכלכליים. אחד הקשיים בעשיית עסקים במרוקו הוא מערכת המשפט במדינה, הסובלת מאמון נמוך מצד אנשי עסקים ומשקיעים. דרך מעשית להתמודד עם הסוגיה היא באמצעות הסכם ההשקעות המצוי בשלבי משא ומתן בין המדינות. יש להבטיח שהסכם זה יאפשר למשקיעים גישה לבוררות בינלאומית במקרים של סכסוכי השקעות, בדומה להסכם ההשקעות שנחתם עם איחוד האמירויות ב-2021.

שנית, יש ליצור מסגרות לשיתוף פעולה קונקרטי בין הממשלות. כחלק מהסכם המסגרת הכלכלי הוחלט להקים ועדה משותפת למשרד הכלכלה והתעשייה הישראלי ומשרד התעשייה והמסחר המרוקני, שתפקידה לבחון את יישומו. יש לשקול להקים ועדות דומות, שיקשרו בין משרד האנרגיה, משרד החקלאות ופיתוח הכפר והמשרד לשיתוף פעולה אזורי עם מקביליהם במרוקו. ועדות אלה יוכלו לאתר הזדמנויות לשיתוף פעולה, להציע פתרונות לבעיות ולספק מעטפת לכנסים של המגזר העסקי.

לבסוף, יש להרחיב את שיתופי הפעולה הכלכליים ולבחון היתכנות של מיזמים משותפים עם מדינות שלישיות. אפשרות אחת היא בשיתוף עם איחוד האמירויות. בשנים האחרונות, מרוקו ואיחוד האמירויות מחזקות את היחסים ביניהן - מגמה שבאה לידי ביטוי בתמיכה מדינית בסוגיות מרכזיות והידוק יחסי המסחר. היחסים הטובים המתהווים בין ישראל לאיחוד האמירויות, בייחוד בפן הכלכלי, עשויים לאפשר שיתופי פעולה משולשים, שישלבו בין טכנולוגיה ישראלית ומומחים וכוח אדם מיומן משלוש המדינות.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט